

PAKELIUI Į PAŽINIMĄ: IEŠKOJIMAI SUTEIKIA SPARNUS

Apie Gražinos Sviderskytės disertaciją „S. Dariaus ir S. Girėno byla: istorinis vyksmas, traktuotė, naratyvo kaita“ ir jos gynimą

2016 m. rugsėjo 28 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete gausi istorikų ir jiems prijauniančių auditorija susirinko į Gražinos Sviderskytės daktaro disertacijos „S. Dariaus ir S. Girėno byla: istorinis vyksmas, traktuotė, naratyvo kaita“ gynimą. Ši procedūra pradėta įprastai, nuo disertacijos gynimo tarybos, kurią sudarė pirmininkas doc. dr. Algirdas Jakubčionis (VU) ir nariai: prof. dr. Šarūnas Liekis (VDU), doc. dr. Eligijus Raila (VU), prof. dr. Juozas Skirius (LEU) ir dr. Darius Staliūnas (LII), pristatymo. Įžanginiame žodyje pirmininkas supažindino su disertantės biografija ir su disertacijos rengimu susijusiais dokumentais. Pirmininkui konstatavus, kad visi disertacijos gynimo procedūrai reikalingi dokumentai yra, auditorijos pasiteirauta, ar yra klausimų apie disertantės gyvenimą. Tikriausiai visiems rūpimą klausimą pateikė prof. dr. J. Skirius, paklauses, kas paskatino pasirinkti disertacijos temą. Atsakymas buvo lakoniškas: „Iš nustebimo.“ Nustebino šis gynimas ir mus įtaigiu ir įtraukiančiu pasakojimu apie dviejų visiems gerai žinomų lakūnų istoriją.

Prieš pirmininkui užleidžiant tribūną disertantei, ją skubos tvarka pasveikino Gintaras Kalinauskas, Lietuvos aeroklubo prezidentas, ir padovanojo doktorantei „sparnus“, kad gynybos „skrydis“ būtų lengvesnis. Taigi... kylame!

Disertantė įžanginėje kalboje teigė, kad darbas gimė prieš šešerius metus kaip daugiaplatformis medijų projektas ir tik po keleto

metų peraugo į doktorantūros studijas, kuriose buvo stengiamasi išnarplioti Stepono Dariaus ir Stasio Girėno atminimo detektyvą, itin įdomų ir plačiąjai visuomenei. Pats projektas visgi atsirado iš stebėjimų, apmąstymų ir jau minėtos nuostabos dėl Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio atminties kultūros fenomeno, netgi nemarios dvigalvės būtybės Darius Girėnas mitologijos atsiradimo. Autorei rūpėjo ne tik naratyvas, kad 1933 m. Steponas Darius ir Stasys Girėnas perskrido Atlantą ir žuvo Vokietijoje, bet ir moralinis šio įvykio įprasminimas.

Tyrimo problematika buvo ypač plati, su daugybe mįslių. Kaip tikrai kriminalistei, autorei teko išsiaiškinti, kas gi įvyko 1933 m., nes visi tų metų įvykiai buvo gaubiami paslapties. Nagrinėjamų įvykių centre atsidūrė nepažintas duomenynas, kurio gelmėje siekta išžvelgti centrinio vyksmo šerdį – „Lituanicos“ skrydį ir katastrofą. Pirminės ir ilgalaikės nuostatos įvardytos traktuote – oficialia JAV, Lietuvos ir Vokietijos pozicija, kuri glaudžiai susijusi su viešąja nuomone. Užčiuopus naratyvo ištakas, disertacijoje buvo stebima jo kaita. Ir tik tada plačiausiai pažvelgta į 80 metų istoriją, tris įvykių sūkurėje veikiančias valstybes ir S. Dariaus ir S. Girėno bylą. Pagal tą pačią schemą buvo konstruojamas ir istorinis pasakojimas, kuriame buvo judama etapais, pradedant centriniu vyksmu 1932–1933 m. Čikagoje, Niujorke ir Vašingtone – įvykių rekonstrukcija, vėliau pa-

sitelkus traktuotę, kurios erdvė buvo Vašingtonas, Berlynas ir Kaunas: stebėta pirma para, pirma savaitė, du trys mėnesiai po katastrofos. Vėliau aiškintasi, kaip naratyvas kito Čikagoje, Kaune, o lūžiniais momentais dar ir Vilniuje.

Autorė tyrimą vykdė įprastiniais istorikams metodologiniais įrankiais. Buvo vykdomas empirinis tyrimas pasitelkiant analizę, lyginimą, sintezę, interpretaciją ir kritinę deskripciją. Įspūdingu galima laikyti autorės išradingumą, tarpdiscipliniškumo prieigos taikymą, atliktų papildomų tyrimų kiekius, aukščiausiai iškeliančius karteles ateityje darbus beginsiantiems doktorantams. Pagirtina, kad autorė tyrime savarankiškai taikė matematinius statistinius metodus, o bendradarbiaudama su Gamtos mokslų fakulteto atstovais prof. dr. Egidijumi Rimkumi ir doc. dr. Gintautu Stankūnavičiumi, derino šaltiniotylinę ir meteorologinę reanalizę. Šių metodų taikymas leido paneigti mitą apie „Lituanicos“ tragediją per audrą. Autorėi buvo pravarti medijų specialistų (Eduardo Silvos ir Eduardo Bareikio) pagalba, atlikta daiktinių šaltinių analizė. Autorės pastangomis buvo atnaujintas Sauliaus Štulo sukurtas „Lituanicos“ skaitmeninis trimatis bazinis modelis ir pirmą kartą atliktas nuolaužų trimatis skenavimas. Disertantė apgailėstavo, kad tolesni tyrimai užstrigo dėl specialistų trūkumo, ateityje jiems tęsti reikia tarptautinio tyrimo, kuris, tikėkimės, skaitytojų labai atsiras.

Pristačius disertacijos koncepciją, pereita prie darbo rezultatų aptarimo. Disertantė ir vėl kaip tikra kriminalistė teigė, kad „išnagrinėtą bylą sudaro daug tomų, kurie sudėlioti trijuose stalčiuose. Ir šį modelį atitinka darbo pavadinimas ir struktūra“. Iš tiesų, pažvelgę į disertaciją, matome tris plačias jos dalis: 1. Nuo idėjos iki tragedijos: skrydžio organizavimas, parengtis, įgyvendinimas. 2. Oficiali traktuotė ir naratyvo ištakos. 1933–1934, Vokietija, Lietuva, JAV. 3. Naratyvo kaita: turinio sąstingis

ir formų dinamika¹. Atitinkamai pagal skyrius trumpai ir selektyviai pristatysime, kas gi mums pasirodė įdomiausia.

1. Autorė konstatavo, kad nustatyti faktinį skrydžio virš Atlanto iki Vokietijos maršrutą nėra galimybių, nes trūksta pirminių šaltinių, todėl apie tai galima tik hipotetiškai (ne)protiškai spėlioti. Paneigtas ne vienas mitas, susijęs su pasirengimu skrydžiui, įskaitant ir tai, kad lakūnai dėl skurdo nesumokėjo 100 dolerių JAV prekybos ir valstybės departamento procedūrai paspartinti.

2. Įvardyti ir lakūnų idealizuoto paveiklo kūrėjai – Petras Jurgėla ir jo propagandinis veikalas², taip pat Lietuvos diplomatai JAV ir Lietuvos karininkai su Antanu Gustaičiu prišakyje. Paneigti gandai dėl „Lituanicos“ pašovimo ir nustatyta, kad Vokietija tiesiog protiškai gynė savo interesus bandydama atitraukti neigiamą tarptautinį dėmesį nuo strategiškai svarbaus savo valstybės regiono. Lietuva ir JAV taip pat gynė savo valstybinius interesus. Po katastrofos įvyko, kaip autorė originaliai pavadina, „politinė rokiuotė“, kuri suponavo jurisdikcijos ir istorinės atminties slinktį iš JAV į Lietuvą. Vašingtonas nuo veiksmo atsitraukė ir išvengė politinių nepatogumų, Kaunas išitraukė ir per skubėjimą nukentėjo, o Berlynas, tam pritardamas, apsaugojo savo vidaus ir užsienio politikos prioritetą.

3. Naratyvo kaitoje nustatytos dvi įdomybės: Lietuvos aeroklubo iniciatyvų lėtinė mirtis po sovietų okupacijos bei Dariaus ir Girėno komiteto likučių veikla vokiečių okupacijos metais iki 1944 m. Su tuo susijęs ir naratyvo

¹ Gražina Sviderskytė, *Stepono Dariaus ir Stasio Girėno byla: istorinis vyksmas, traktuotė ir naratyvo kaita: daktaro disertacija*. Humanitariniai mokslai, istorija, (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 3–4.

² Petras Jurgėla, *Sparnuoti lietuviai Darius ir Girėnas: jų gyvenimas ir pirmasis lietuvių skridimas per Atlantą iš Amerikos Lietuvon*, Čikaga, 1935, 383 p.

kaitos lūžis 1957–1969 m., kai LKP CK ideologai sugebėjo perdaryti istorinį pasakojimą į propagandinį ginklą. Tai lėmė ir lakūnų atminties vietos pakeitimą ir net fizinių palaikų išsėjimosi vietos perkėlimą. Romantišką ir patriotišką pasakojimą sugriovė autorės atrasta to meto realybė – KGB įsikišimas, kurio talkinamas LKP CK inicijavo lakūnų palaikų iškėlimą iš slaptavietės ir palaidojimą Kauno Aukštųjų Šančių kapinėse.

Disertantės pristatymas buvo sutiktas su aplodismentais. Gynimo tarybos pirmininkui paklausus, ar yra klausimų iš pristatymo, auditorijoje tvyrojo tyla, pasak doc. dr. A. Jakubčionio, auditorija buvo priblokšta. Taigi, po įspūdingos disertantės kalbos buvo skelbiama oficialios mokslinės diskusijos pradžia, kurioje pasisakė visi tarybos nariai. Atsiliepimai buvo kiek besikartojantys – išsakytos tiek liaupsės, tiek švelni kritika. Daugiausia pagyrų sulaukė darbo aktualumas ir originalumas, jo kruopštus atlikimas ir detalumas, platus istoriografijos išmanymas, gausūs nauji šaltiniai, surinkti net 22 JAV, Vokietijos ir Lietuvos archyvuose, įtikinamai argumentuoti teiginiai, metodologijos aiškinimas ir t. t. Tikriausiai svarbiausia, kad buvo išreikštas tikėjimas disertacijos pagrindu išleistos knygos sėkme, kuri, be abejonės, sulauks didelio skaitytojų susidomėjimo.

Kritikos sulaukta dėl tyrimo platumo – dviejų mokslinių problemų sprendimo viename darbe. Kaip teigė dr. D. Staliūnas, pirmojoje darbo dalyje bandyta rekonstruoti istorinius įvykius, o antrajame dekonstruoti istorinį naratyvą. Nors darbas atliktas gerai, pirmoji dalis laikytina daugiau faktografinė, o antroji – analitiškesnė, labiau tinkančia istoriko darbui, kur matomas naratyvo kitimas ir kaip tai susiję su vyraujančiais istoriniais pasakojimais. Prof. dr. J. Skiriui pritrūko konkretaus skrydžio katastrofos mito dėl pašovimo versijos išaiškinimo: „ar buvo pašauti, ar ne?“, taip pat abejotini pa-

sirodė disertantės teiginiai, kad JAV skrydžio katastrofos netyrė, galbūt vyko slaptas tyrimas? Doc. dr. A. Jakubčioniu užkliuvo noras sudėti visą turimą medžiagą, nors turinio ji ir nepapildė. Tikriausiai visi tarybos nariai paminėjo rašymo stiliaus problemą, nors dėstymas buvo ir vaizdingas, bet jis, anot prof. dr. Š. Liekio, buvo kiek per laisvas ir eseistiškas, o to disertacijose dažniausiai yra vengiama. Apgailestauta ir dėl techninio broko.

Ypač įsimintinos nuotaikingos doc. dr. E. Railos įžvalgos. Jis savo pamąstymus pradėjo vaikystės smėlio dėžėje išgirstomis eilėmis: „Darius ir Girėnas drąsūs vyrai buvo/ Perskridę Atlantą Vokietijoje žuvo.“ Šis folklorinis motyvas, dar vaikystėje tapęs gyvenimo dalimi, netikėtai grįžo į docento gyvenimą jau moksliniame kontekste. Dėstydamas savo įžvalgas ir pastebėtas disertacijoje užslėptas mintis, tarybos narys analizuojamą darbą prilygino ne britiškam, bet prancūziškam detektyvui. Autorei rūpėjo ne žudikas (jei toks buvo), o socialiniai kontekstai, užslėpto ar paslėpto nusikaltimo anatomija, genezė, pasakojimas. Kalboje buvo iškelta ir netikėtų skrydžio idėjų versijų. Pavyzdžiui, autorei, o kartu ir auditorijai buvo užduotas retorinis klausimas, kodėl lakūnai pasirinko išskristi liepos 15 d., galbūt norėta paminėti Žalgirio mūšio pergalę, už kurią atkeršijo germaniškieji dievai? Baigiant doc. dr. E. Railos kalbos reminiscenciją reikėtų pakartoti jo pasakytus žodžius: „Ačiū už gražią bylą, ji buvo įdomi. O visiems kitiems auditorijoje – gero skrydžio, čia, man regis, bus tas atvejis, kai nusileidus galima ploti.“

Atsakydama į kritiką disertantė pirmiausia padėkojo ne tik šiandienos komisijos nariams, bet ir kitiems kolegoms už pateiktas pastabas išankstiniuose darbo svarstymuose. Susiskirsčiusi pastabas į tris grupes autorė bandė įtvirtinti darbo pobūdį, kokia jo paskirtis ir tikslas, taip pat norėjo paaiškinti darbo vidinę struktūrą

ir technines detales, galiausiai apibendrinti darbo išliekamąją mokslinę vertę. Su kai kuriomis pastabomis sutikdama, kai kur polemizuodama, disertantė padėjo už įkvepiančias pastabas.

Darbui vadovavęs prof. dr. Zenonas Butkus teigė, kad ši įdomi diskusija ir žaismingas gynimas įvyko tik dėl titaniško, kruopštaus darbo, kuriam autorė aukėjo ne tik savo laisvą laiką, bet ir lėšas kelionėms į užsienio archyvus. Pagyręs autorę už darbą Naujosios istorijos katedroje dėstant, tikslųjų mokslų integraciją, profesorius apibendrindamas prisipažino, kad „čia vadovauti nereikėjo, tik prilaikyti, kad nebūtų jau skrendama iš karto“. Konsultantas doc. dr. Nerijus Šepetys atkreipė dėmesį į vieną didžiausių mitų, kad jei istorikas rašo konkrečiai, tai užsiima faktografija. Bet jei tų faktų nėra ir juos reikia rekonstruoti, tai tampa sudė-

tingu darbu, nes fakto nėra. Reikia mokėti daug išskaityti ir tą disertantė daro tikrai gerai. Antrasis pastebėjimas buvo tai, kad autorė mokėjo ieškoti, ne tik užduoti klausimus. Lietuvos kriminalistai, matyt, prasčiau ieško nei disertantė. Trečia, autorė nesudėjo tikriausiai dar pusės to, ką buvo surinkusi ir šių dienų doktorantams to reikėtų pasimokyti.

Po kelių disertantės atsakymų į klausimus iš auditorijos, buvo paskelbta mokslinės diskusijos pabaiga. Disertacijos gynimo tarybos nariams neužtrukus paskelbtas verdiktas: visi penki komisijos nariai vieningai balsavo už daktaro laipsnio suteikimą Gražinai Sviderskytei. Nuskambėjo gausūs plojimai, liudijantys sėkmingai įveiktą „skrydį“. Tad sveikiname jaunąją istorikų cecho daktarę ir nekantriai laukiame įspūdingos monografijos.

Sigita Černevičiūtė